

E. Sariqov, B. Xaydarov

IQTISODIY BILIM ASOSLARI

8

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktablarining
8-sinfi uchun darslik sifatida
tavsiya etilgan*

Toshkent — 2019

UO'K 37.015.6(075)
BBK 65.01ya7
S-32

Taqrizchilar:

A.N.Sattarov – Respublika ta'lim markazi «Iqtisodiy bilim asoslari» fani metodisti;

X.T.Jumanov – Nizomiy nomidagi TDPU «Iqtisodiy bilim asoslari fanini o'qitish metodikasi» kafedrası dotsenti.

**Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari hisobidan
ijara uchun chop etildi.**

ISBN 978-9943-5874-0-3

© «**Huquq va Jamiyat**» MCHJ shaklidagi
nashriyot, 2019

M U N D A R I J A

Darslikdan foydalanish bo'yicha umumiy ko'rsatmalar.....5

I bob. Iqtisodiyotga kirish

<i>1- mavzu.</i>	Iqtisodiyot bilan tanishuv	8
<i>2- mavzu.</i>	Cheklanganlik muammosi.....	12
<i>3- mavzu.</i>	Tanlov va uning muqobil qiymati.....	16
<i>4- mavzu.</i>	Ishlab chiqarish va uning omillari.....	20
<i>5- mavzu.</i>	Mehnat taqsimoti va ixtisoslashuv.....	24
<i>6- mavzu.</i>	Iqtisodiy tizimlar.....	28
<i>I bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>34</i>

II bob. Bozor

<i>7- mavzu.</i>	Ayirboshlash va pul.....	38
<i>8- mavzu.</i>	Bozor va uning turlari.....	42
<i>9- mavzu.</i>	Bozorlar va narxlar.....	46
<i>10- mavzu.</i>	Bozor qatnashchilari.....	50
<i>II bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>56</i>

III bob. Oila-uy xo'jaliklari iqtisodiyoti

<i>11- mavzu.</i>	Iste'molchilarning daromadlari va xarajat turlari.....	60
<i>12- mavzu.</i>	Mulk va xususiylashtirish.....	64
<i>13- mavzu.</i>	Daromad va boylik.....	68
<i>14- mavzu.</i>	Jamg'arish va sug'urta.....	72
<i>15- mavzu.</i>	Iqtisodiy qaror qabul qilish.....	76
<i>16- mavzu.</i>	Iste'molchilarning huquqlari va majburiyatlari.....	80
<i>III bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>84</i>

IV bob. Talab va taklif

<i>17- mavzu.</i>	Talab va talab qonuni.....	88
<i>18- mavzu.</i>	Talabga ta'sir etuvchi boshqa omillar.....	92
<i>19- mavzu.</i>	Taklif va taklif qonuni.....	96
<i>20- mavzu.</i>	Taklifga ta'sir etuvchi boshqa omillar.....	100
<i>21- mavzu.</i>	Tovarning bozor narxi	104
<i>22- mavzu.</i>	Talab va taklif qonunlariga doir amaliy mashg'ulot.....	108
<i>23- mavzu.</i>	Talab va taklif o'zgarishining bozor narxiga ta'siri.....	110
<i>IV bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>113</i>

V bob. Raqobat va bozor iqtisodiyoti

<i>24- mavzu.</i>	Raqobat.....	116
<i>25- mavzu.</i>	Monopoliya va monopollashgan bozorlar.....	120
<i>26- mavzu.</i>	Bozor iqtisodiyoti.....	124
<i>27- mavzu.</i>	O'zbekiston bozor iqtisodiyoti sari.....	128
<i>V bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>132</i>

VI bob. Soliq tizimi

<i>28- mavzu.</i>	Soliqlar va ularning turlari.....	136
<i>29- mavzu.</i>	Soliqqa tortish asoslari.....	140
<i>30- mavzu.</i>	Soliq to'lovchilarning huquqlari va majburiyatlari.....	144
<i>VI bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar.....</i>		<i>148</i>
Bilimingizni sinab ko'ring.....		152

DARSLIKDAN FOYDALANISH BO'YICHA UMUMIY KO'RSATMALAR

Mavzularga oid material quyidagi bandlarga bo'lingan va ma'lum tartib asosida darslik sahifalariga joylashtirilgan. Ba'zi bandlar esa muayyan belgi ostida ajratib ko'rsatilgan:

1. Darsning tartib raqami va mavzu nomi.
2. Dars mavzusini yoritishga yordam beruvchi muammoli vaziyatga oid ko'rgazmali ma'lumot, rasm, jadval, diagramma va boshqa materiallar.
3. Mavzuga oid, asosan uyda mutolaa qilishga mo'ljallangan asosiy matn.
- 4. O'quvchilarni faollashtiruvchi hamda muzokaraga chorlovchi savol va topshiriqlar.
- 5. Dars davomida qo'llaniladigan tayanch atamalarning ta'rifi.
- 6. O'zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtirish, takrorlash va o'z-o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar.
- 7. Hisob-kitob ishlarini va iqtisodiy tafakkurni talab qiladigan, amaliyot bilan bog'liq topshiriq va mashqlar.
- 8. Izlanish va kichik tadqiqot olib borish uchun har bir o'quvchiga alohida-alohida beriladigan mustaqil ish topshiriqlari.
- 9. O'zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda mantiqiy fikrlash yoki guruhda ishlash uchun berilgan topshiriqlar.
- 10. Mavzudagi yodda saqlash lozim bo'lgan g'oya va fikrlar.
- 11. Yurtimizga xos sharqona qadriyatlar, fan tarixiga oid asarlardan iqtiboslar, ularga oid savol va topshiriqlar.
- 12. Iqtisodiy tafakkurni o'stirishga, iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga va dunyoqarashni kengaytirishga mo'ljallangan qo'shimcha ma'lumotlar.
- 13. Iqtiboslar.
- 14. Iqtisodiy tushunchalarni o'zaro bog'laydigan formulalar.
15. "Mustaqil faoliyat" rukni ostidagi qo'shimcha materiallar.

Darslikda Iqtisodiy bilim asoslari 8- sinf kursi 30 ta mavzuga bo‘lib berilgan. Har bir mavzuga oid materiallarni bitta dars davomida va uyda o‘rganish lozim.

Yangi mavzuni yoritishda, asosan yuqorida tushuntirilgan 2 – 5- band materiallari bilan ishlash kerak.

3- badda berilgan materiallardan, asosan uyda o‘qish va o‘rganish uchun foydalanish lozim.

Dars mavzusini mustahkamlashni 6- baddagi savol va topshiriqlar hamda 7- baddagi topshiriqlar va mashqlar yordamida amalga oshirgan ma’qul.

8- baddagi topshiriqlar kichik izlanish va tadqiqot sifatida o‘quvchilarga mustaqil ish qilib berishga mo‘ljallangan. Bunda, zarur hollarda o‘quvchi kattalar bilan hamkorlik qilishi ham lozim bo‘ladi.

9 – 12- baddagi savollar, jumlar va qadriyatlar mustaqil mushohada yuritish, bilimlarni boyitish, amaliyotda qo‘llab ko‘rish va o‘z-o‘zini tekshirish maqsadida ishlatilishi maqsadga muvofiq.

O‘quvchilar diqqati 4- baddagi kalit atamalar va 10- baddagi mavzuning g‘oya va fikrlariga qaratilishi lozim.

Uyga vazifalar dars davomida foydalanilmagan 9 – 10- band savol va topshiriqlari asosida berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir bob oxirida berilgan takrorlash uchun savol va topshiriqlardan o‘tilganlarni mustaqil ravishda takrorlab borish hamda oraliq nazorat ishlariga tayyorlanish maqsadida foydalanish tavsiya etiladi. Berilgan testlar esa oraliq nazoratni amalga oshirish uchun testlar tayyorlashda namuna sifatida xizmat qiladi.

Darslikdan, shuningdek, "Mustaqil faoliyat" rukni ostidagi materiallar ham o‘rin olgan. Bu materiallarni o‘quvchilar darsdan tashqari vaqtlarida o‘rganishlari maqsadga muvofiq. Bu materiallar o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, izlanish, tadqiqotga undaydi. Ularga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar haqida ma’lumot beradi. Bu materiallar bilan ishlashda, albatta, ustozlarning hamda ota-onalarning yordami va maslahatlaridan foydalanish lozim.

Biz faqat faol tadbirkorlik, tinimsiz mehnat va intilish orqali taraqqiyotga, farovon hayotga erisha olamiz.

Shavkat Mirziyoyev

1

I bob. Iqtisodiyotga kirish

1- MAVZU

IQTISODIYOT BILAN TANISHUV

FAOLLASHTIRUVCHI SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ro‘y berayotgan iqtisodiy o‘zgarishlar yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Bu o‘zgarishlarga bir nechta misollar keltiring.
2. “... mamlakatimizni taraqqiy toptirish uchun, avvalo, iqtisodiyot sohasini rivojlantirish kerak” deganda nimani tushunasiz? Fikringizni asoslashda yuqoridagi rasmlardan foydalaning.

Biz muttasil o‘zgarib, rivojlanib borayotgan olamda yashamoqdamiz. Atrofga sinchiklab nazar solsangiz, yangi tovarlar va xizmat turlarining paydo bo‘layotganligi, odamlarning istak va xohishlari o‘zgarib borayotganligi, ko‘chalar, shahar va qishloqlarning yangicha ko‘rinish olayotganligining guvohi bo‘lasiz. Ushbu yangilanib borayotgan olamda yashar ekansiz, siz ham har bir o‘zgarishga o‘zingizning munosabatini bildirishingiz, yangi sharoitga moslashib borishingiz zarur bo‘ladi.

Iqtisodiyot jamiyat hayoti sohalaridan eng o‘zgaruvchanidir. Chunki odamlarning yaxshi yashashi uchun zarur shart-sharoitlarni har kuni yaratib borish zarur. Tabiatda tayyor holda non, kiyim-kechak, uy-joy yo‘q. Inson ehtiyoji uchun kerakli, tabiatda tayyor holda uchramaydigan barcha narsalarni o‘zi yaratishga majbur. U shu maqsadda tabiat qo‘ynida *iqtisodiyot* deb atalmish ulkan xo‘jalikni barpo etdi. Endilikda iqtisodiyot xo‘jalik yuritish tizimi sifatida — insonning yashashi va kamol topishining birdan bir vositasiga aylangan.

Iqtisodiyotning eng asosiy tarkibiy qismi — odamlardir. Odam o‘z mehnati, aql-idroki evaziga iqtisodiyotni harakatga keltiradi, boshqaradi. Iqtisodiyotning ikkinchi tarkibiy qismi — tabiatdir. Tabiat iqtisodiyotning xom ashyo ombori hisoblanadi. Iqtisodiyotning uchinchi bo‘lagi — bino va inshootlar, zavod va fabrikalar, yo‘l va ko‘priklar, asbob-uskunalar, mashina va mexanizmlar hamda boshqa qator inson qo‘li bilan yaratilgan narsalardan tarkib topgan sun‘iy muhitdir.

Iqtisodiyot — odamlarning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan har xil ne‘matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash va iste‘mol qilish vazifalarini bajarishga yo‘naltirilgan faoliyatlar tizimidir.

Iqtisodiyotning shu uch tarkibiy qismlarining birikishi natijasida iqtisodiy jarayon vujudga keladi. Iqtisodiy jarayonlar to‘rt bosqichda kechadi. Birinchi bosqichda, inson ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiladigan ne‘matlar, ya‘ni tovar va xizmatlar yaratiladi, ishlab chiqariladi. Ikkinchi bosqichda, yaratilgan tovar va xizmatlar taqsimlanadi. Keyingi bosqichda, ular ayirboshlanadi va nihoyat oxirgi bosqichda iste‘mol qilinadi.

Iqtisodiyotni yuritish, ya‘ni iqtisodiy jarayonlarni boshqarish muammosi bilan odamzot qadimdan tanish bo‘lgan. Yunonistonda ikki ming yil oldin “*Ekonomikos*” (o‘zbek tilidagi ma‘nosi — “*uy xo‘jaligini yuritish san‘ati*”) deb nomlangan iqtisodiyotga oid birinchi kitob Ksenofont tomonidan yozilgan. “*Ekonomika*” (o‘zbek tilida “iqtisodiyot”) so‘zi shu kitob nomidan kelib chiqqan.

Hozirda iqtisodiyot fani nafaqat birgina uy xo‘jaligini, balki butun bir davlat, hatto dunyo xo‘jaligini yuritish yo‘l-yo‘riqlari haqidagi fan sifatida tushuniladi. Shunday qilib, *iqtisodiyot fani* odamlarning, korxonalarining va hatto butun davlatlarning iqtisodiy ne‘matlarni yaratish, taqsimlash va iste‘mol qilish jarayonidagi faoliyatini, o‘zaro munosabatlarini o‘rganadigan fan ekan.

Iqtisodiyot fani — odamlarning iqtisodiy ne'matlarni yaratish jarayonidagi faoliyatini va o'zaro munosabatlarini o'rganadigan fan.

Ksenofont (miloddan avvalgi 430 – 356 yillarda yashagan) — grek tarixchi va faylasufi. Ksenofont iqtisodiyot faniga oid bir nechta asarlar yozgan.

Ksenofont iqtisodiy tafakkur tarixiga mehnat taqsimotining ahamiyatini, uning bozor o'lchamlariga bog'liq ekanligini, tovarning qiymati uning nafliligiga va almashuvchanligiga bog'liq ekanligini, pulning jamg'arish mumkin bo'lgan maxsus tovar ekanligini birinchi bo'lib ta'kidlagan shaxs sifatida kirgan.

Zamonaviy iqtisodiyot fani mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot deb nomlangan bo'limlarga bo'linadi. *Mikroiqtisodiyot* — alohida olingan oila, korxonalar va tarmoq iqtisodiyotini o'rganadi. *Makroiqtisodiyot* esa mamlakat va jahon miqyosidagi iqtisodiyotni o'rganadi. Biz iqtisodiyot fani bilan tanishuvni uning mikroiqtisodiyot qismidan boshlaymiz.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan olamshumul islohotlarning katta qismi iqtisodiyot sohasiga taalluqlidir. Iqtisodiyot sohasini keskin ravishda erkinlashtirish, davlatning iqtisodiy faoliyatga aralashuvini qisqartirish, har bir shaxsning iqtisodiy faoliyat yuritishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi mana shu islohotlarning natijasidir. Bu islohotlar mamlakatimiz iqtisodiyotini jahon iqtisodiyotiga uyg'unlashtirishni ham nazarda tutadi. Natijada vatanimiz rivojlanishning tamoman yangi bosqichiga qadam qo'ymoqda.

Bunday tub o'zgarishlar iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuviga olib kelishi tabiiy, albatta. Bundan bir necha yil oldin innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, blokcheyn, kriptovaluta, klaster kabi iqtisodiy atamalar qulog'imizga chalinsa, bu bizga dahli yo'q, faqatgina chet el iqtisodiyotiga taalluqli atamalar deb qabul qilinar edi. Bugungi kunga kelib esa shu va shunga o'xshash murakkab atamalar va tushunchalarning mohiyatini anglash va ularni hayotga tatbiq qilish siz kabi ertangi kun kadrlari uchun o'ta dolzarb vazifaga aylanib qolmoqda. Siz kelajakda qanday kasb egasi bolmang xoh tadbirkor bo'lasizmi, xoh shifokor yoki o'qituvchi, xoh rahbarlik lavozimida ishlaysizmi, yoki oddiy xizmatchi bo'lasizmi iqtisodiy ta'limni mukammal o'zlashtirishga majbursiz. Chunki

iqtisodiy tafakkur sizning kelajakdagi farovon hayotingizga zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizning har bir fuqarosi, jamiyatimizning har bir a‘zosining farovonligi o‘z navbatida butun mamlakatimizning, jamiyatimizning rivojlangan davlatlar safidan joy olishiga olib keladi.

Aziz o‘quvchi!

Yuqorida aytilganlardan iqtisodiy bilimlarning asoslarini o‘rganishingiz, o‘zingizda iqtisodiy tafakkurni tarkib toptirishingiz, iqtisodiy madaniyatni shakllantirishingiz nechog‘lik zarurligini his qilgan bo‘lsangiz kerak.

Siz fanni o‘zlashtirish mobaynida kitobdagi nazariy materiallarni o‘zlashtirish bilan qanoatlanib qolmang. Har bir o‘zlashtirilgan bobni atrofingizdagi iqtisodiy voqelik bilan uyg‘unlikda o‘rganishga harakat qiling.

Imkoniyat topilishi bilanoq turli iqtisodiyot obyektlariga boring, u joydagi faoliyat bilan jonli ravishda tanishing, o‘rganing, o‘z amaliy kompetensiyalaringizni shakllantiring

BILIMINGIZNI SINAB KO‘RING!

1. Iqtisodiyot xo‘jalik yuritish tizimi sifatida nimalardan tarkib topgan?
2. Iqtisodiyot fanining kelib chiqishi haqida qisqacha so‘zlab bering.
3. Iqtisodiy jarayon bosqichlarini sanang va biror misol asosida ularni izohlang.
4. Har bir fuqaro uchun iqtisodiyotni o‘rganish hayotiy zarurat ekanligini uchta dalil yordamida asoslang.
5. Kundalik turmushda iqtisodiy bilimlar qachon va qanday vaziyatlarda kerak bo‘ladi?
6. Iqtisodiyot fani nimani o‘rganadi?
7. Iqtisodiyot qanday qismlardan tashkil topgan?

Buni yodda tuting!

- Iqtisodiyot — insonning yashashi va kamol topishining birdan-bir vositasi.
- Iqtisodiyotning tarkibiy qismlari: tabiat, odamlar va odamlar tomonidan yaratilgan barcha narsalar.
- Iqtisodiy jarayon bosqichlari: ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste‘mol.
- Mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot — iqtisodiyot fanining bo‘limlaridir.
- Iqtisodiy ta‘lim — kelajakdagi farovon hayotingiz kalitidir.

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

8-sinf iqtisod darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**